

Příprava učitelů na práci s žákem s cizím mateřským jazykem v běžné ZŠ

Eva Hájková

Abstrakt: Se vzrůstajícím počtem žáků-cizinců v běžných třídách českých ZŠ se jako nejdůležitější aspekt integrace imigrantů jeví aspekt komunikační. Kvantitativní a zvláště kvalitativní změny v požadavcích na vyučování češtině předpokládají vývoj v didaktice češtiny samé, ale i určité obsahové změny v dosavadní přípravě učitelů, které by mohly vyústit ve vytvoření samostatného studijního programu učitelství češtiny jako jazyka cizího. Náš článek přináší základní obsahové teze přípravných programů.

Klíčová slova: multietnická komunikace, integrace, čeština jako jazyk cizí, didaktika češtiny jako cizího jazyka, inovace studijních plánů učitelství

Abstract: Concerning the increasing number of foreign pupils in normal classes in Czech basic schools, the most important aspect of integration seems to be the communicative aspect. Both quantitative and qualitative changes of requirements in teaching Czech presuppose the development of didactics of Czech itself, but also some changes in contents of teacher education, which could lead to creation of independent teacher education programme – Czech as a foreign language. Our article brings basic content thesis of preparatory programmes.

Key words: multietnic communication, integration, Czech as a foreign language, didactic of Czech as a foreign language, innovation of teacher study programme

Po roce 1989 početně velmi vzrostla skupina cizinců, kteří z různých důvodů přesídlili do naší republiky (dočasně nebo i natrvalo) s celými rodinami, tedy i s dětmi, které začaly navštěvovat české základní školy. Dá se předpokládat, že příliv imigrantů stále poroste a že v důsledku toho poroste i počet dětí cizinců v našich školách. V souvislosti s tím začínáme právem mluvit o tzv. multietnické komunikaci. Mnozí z našich učitelů tak musí řešit otázku, jak učit žáky češtině jako jazyku cizímu a jak vůbec učit v multietnické třídě, přičemž nejsou na tuto situaci odborně připraveni.

Naše příslušná ministerstva (vnitřní a školství) se v imigrační politice v uplynulých letech soustředila především na řešení organizačních otázek, na legislativní a ekonomické problémy integrace minoritních skupin obyvatelstva a majoritní společnosti. Pro školu pak měly zásadní význam meto-

dické pokyny MŠMT ČR k výuce cizinců na českých školách, podle nichž jsou žáci-cizinci začleňováni do běžných tříd českých ZŠ. Jinojazyční žáci jsou vzhledem k svému jazykovému handicapu zařazováni zpravidla o ročník, maximálně o dva ročníky níže, než kam by podle svého věku patřili, přičemž je ovšem třeba dbát na to, aby případný výrazný věkový rozdíl nebyl pro cizince diskriminující. Úspěch integračních snah je totiž závislý na nacházení společných zájmů u českých žáků a žáků-cizinců, což výraznější věkový rozdíl ztěžuje, mnohdy zcela znemožňuje. Metodické pokyny též upravují dobu, po kterou nejsou cizinci klasifikováni. Praxe ukazuje, že zvláště u mladších žáků se osvědčuje spíše slovní hodnocení a že doporučený půlroční odklad klasifikace je nutno aplikovat individuálně. Pro vlastní práci v konkrétních třídách je významný počet jinojazyčných žáků. Pokud jich je více než pět, nedaří se zpravidla učitelé koordinovat práci ve třídě tak, aby se nevěnoval vždy jedné skupině žáků na úkor skupiny druhé. Ve výsledku to znamená poškození výchovně-vzdělávacího procesu jak žáků českých, tak i žáků-cizinců. Individuálně je též třeba posuzovat jazykovou homogenost nebo heterogenost skupiny cizinců zařazených do jedné konkrétní třídy. Jazykové, kulturní a zkušenostní shody mezi nimi mohou pro cizince znamenat psychickou podporu, současně však mohou brzdit jejich integraci.

Pro úspěch integračních snah imigrantů a české majoritní společnosti je kromě uvedených otázek velmi důležité vyřešit komunikační aspekt integrace jakožto její nezbytný předpoklad. Zvládání češtiny má pro imigranty zásadní význam a právě zde máme dosud největší rezervy. Pokud jde o školu, je zcela evidentní, že v českých třídách sedí i žáci s jiným mateřským jazykem než češtinou a přitom se vzdělávají v češtině, tedy prostřednictvím jazyka, který je pro ně cizí. To pochopitelně obrací pozornost především k češtinářům, ale nejen k nim. Odpovědnost za zvládání češtiny jakožto komunikačního kódu ve škole i mimo ni mají všichni učitelé všech předmětů, se kterými přijde žák-cizinec v české škole do kontaktu, i když patrně její největší podíl opravdu zůstane na učitelích českého jazyka. Oporou pro jejich práci by měla být rozpracovaná didaktika českého jazyka jako jazyka cizího.

Vyučování českému jazyku jako cizímu má u nás určitou tradici – systematicky se rozvíjelo v 2. pol. 20. století a vlastně hned od počátku v institucionální podobě. Asi od poloviny 50. let se totiž v několika vzdělávacích střediscích tehdejšího ministerstva školství realizovala jazyková a odborná příprava zahraničních studentů, kteří k nám přijížděli zvláště ze zemí tzv. třetího světa, aby u nás studovali na vysokých školách, a získali tak odbornou kvalifikaci potřebnou pro rozvoj hospodářství ve svých mateřských zemích. Cílem výuky češtině těchto budoucích vysokoškoláků nebylo poznání

našeho jazyka v jeho šíři a výrazovém bohatství, ale schopnost porozumět češtině v míře, která je nezbytná pro studium na české vysoké škole, což předpokládalo především zvládnutí odborné terminologie a slovní zásoby zvoleného studijního oboru a proniknutí do jazykového systému češtiny přes vyjadřovací specifika odborného jazyka příslušné odborné oblasti. Ještě Poldaufova a Šprunkova gramatika češtiny „Čeština jazyk cizí“ z roku 1968 – v podstatě první (a na dlouhou dobu jediný) soustavný popis češtiny pro cizince – hned ve svém úvodním slově konstatuje: „Tato mluvnice češtiny je určena cizincům, kteří ovládají češtinu tak, že mohou číst jednoduchý odborný text, a chtějí se dále zdokonalit a pochopit systém jazyka.“ (Poldauf a Šprunk, 1968, s. 5) Obecně se tedy předpokládalo, že motivací k zvládnutí češtiny jako cizího jazyka jsou především další studijní zájmy cizinců. To respektovala i formující se didaktika češtiny jakožto cizího jazyka a zpracovávala poměrně zdařilý systém didaktických postupů vedoucích k proniknutí do českého, především psaného odborného textu.

Požadavky na vyučování češtině jako jazyku cizímu se nejen kvantitativně, ale i kvalitativně výrazně změnily. I když se současná didaktika češtiny pro cizince snaží reagovat na zásadní změnu národnostního, sociálního, věkového i zájmového složení zájemců o studium češtiny a doporučuje komunikační metody výuky, je přece jen ještě poznamenána dřívějším výrazným zájmem hlavně o psaný projev, resp. projev odborný. Především je třeba dosavadní orientaci didaktiky češtiny jako cizího jazyka, tj. orientaci na dospělého studenta, rozšířit a cíleně zaměřit pozornost i na dítě, žáka. V souvislosti s tím je třeba rozlišit i češtinu jako cizí jazyk a češtinu jako jazyk druhý, komunikační (jak je to běžné v didaktikách tzv. velkých jazyků – angličtiny, němčiny, francouzštiny) a hlavně zpracovat potřebné pedagogické materiály pro její vyučování. Je třeba vyjít ze situace, že u žáků-cizinců didaktické postupy uplatňované v předmětu český jazyk a přitom předpokládající jazykové povědomí češtiny jakožto mateřského jazyka nutně selhávají. Učitele v integrované, resp. multietnické třídě je nezbytné vybavit poznatky didaktiky češtiny vědomě odhlížející od automatismů rodilého mluvčího a využívající dosavadních poznatků didaktik ostatních cizích jazyků. To vše předpokládá nejen jistý vývoj v didaktice českého jazyka samé, ale i určité obsahové změny v dosavadní přípravě učitelů.

Stávající studijní programy na vysokých školách připravujících učitele, tedy na pedagogických a filozofických fakultách, mají v podstatě srovnatelné studijní plány učitelství českého jazyka jakožto jazyka mateřského; studijní obor čeština jako jazyk cizí, resp. druhý dosud neexistuje. Na potřebu připravit učitele v pregraduální i postgraduální formě studia na práci s žáky s cizím mateřským jazykem reagují jednotlivá vysokoškolská pracoviště různě, nejčastěji nabídkou výběrových seminářů zaměřených na češtinu

jako cizí jazyk a zařazených mezi stávající disciplíny studia bohemistiky. Katedra českého jazyka Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze nabízí studentům učitelství pro 1. stupeň ZŠ i studentům oborového studia učitelství českého jazyka v kombinaci s dalším předmětem pro 2. a 3. stupeň škol od roku 2003 cyklus seminářů Čestina jako jazyk druhý. Program seminářů byl koncipován v předchozích letech při řešení rozvojových programů MŠMT ČR „Práce s žákem s cizím mateřským jazykem“ a „Didaktické problémy vyučování češtině v multietnické třídě“ (odpovědnou řešitelkou obou byla autorka tohoto příspěvku) a zahrnuje témata, která považujeme za stěžejní pro vymezení obsahu přípravy češtináře na práci s žákem-cizincem:

1. Bilingvismus a jeho vliv na rozvoj dítěte. Rozdíly v překonávání jazykové bariéry mezi žáky mladšího a staršího školního věku.
2. Vytváření komunikační kompetence žáka v „novém“ jazyce. Obecné a specifické pojmy komunikačních okruhů odpovídajících žákovu věku a mentální vyspělosti, kompenzační strategie a interakční modely. (Vymezení se opírá o charakteristiku vstupní úrovně a dalších úrovní popisu češtiny podle Společného evropského referenčního rámce, Olomouc 2002.)
3. Minimální potřebné znalosti z české gramatiky a posloupnost zprostředkování gramatických informací. Cílem je naučit se dívat na češtinu očima cizince, poznávat signály k popisu gramatického systému češtiny bez využití automatismů rodilého mluvčího.
4. Zvuková stránka češtiny – význam zvládnutí slyšet „české“ zvuky řeči pro pronikání do nového jazyka, latinka, vztah zvukové a grafické podoby češtiny, postup vytváření dovednosti číst český text, psaní podle diktátu.
5. Zvládání specifických forem práce s žákem-cizincem – skupinová práce, zvláště metody práce v tzv. málotřídní škole, využití metod práce s žáky se specifickými poruchami učení.
6. Typologie jazyků – vyplývá z dosavadní praxe a zjišťování jazykového povědomí o cizích jazycích současných studentů, obecná charakteristika jednotlivých typů nikoli s cílem konkrétním cizím jazykům učit, aby mohly být v práci s žákem-cizincem použity jako jazyky zprostředkující, nýbrž ukázat na určité paralely, shody a rozdíly mezi češtinou a jinými jazykovými skupinami, aby si učitelé byli schopni uvědomit, jaká úskalí při pronikání do češtiny mohou na žáka-cizince čekat.
7. Český společenský a kulturní kontext v konfrontaci s původním prostředím dítěte – seznámení se zvláštnostmi různých sociokulturních prostředí, z kterých mohou žáci přicházet, naučit učitele vybírat nejvýraznější rozdíly a možné zdroje problémů, aby jim bylo možno čelit, ujasnit

si, s kterými tradičními (a konvenčními) českými hodnotami žáka-cizince seznámíme a proč.

8. Využití stávajících učebnic češtiny pro cizince a učebnic cizích jazyků a dalších vhodných jazykových materiálů ve školní výuce, způsoby práce se současnými učebnicemi českého jazyka a čítankami pro české žáky, které s žákem-cizincem nepočítají, využití učebních textů a pomůcek pro speciální pedagog, tvorba pracovních listů pro žáky-cizince.

Připravený studijní program byl ověřován již během roku 2002 formou kurzu pro učitele z praxe, kteří již mají ve své třídě žáky-cizince nebo se na takovou práci chystají. Na kurz „Práce s žákem s cizím mateřským jazykem v běžné třídě české ZŠ“, kterého se zúčastnilo přes dvacet pražských učitelů především z 1. stupně ZŠ, byly výrazné pozitivní ohlasy (podle mnohých to byly vlastně první konkrétní informace o tom, jak s žáky neznajícími češtinu vůbec komunikovat a jak je integrovat do běžné české třídy). Současně tento pilotní kurs ukázal, co je třeba v programu seminářů upravit. Vzhledem k současné společenské potřebě se dá předpokládat, že by na základě uvedeného programu mohl vzniknout i samostatný studijní program pro učitelství češtiny jako cizího, resp. druhého jazyka.

Literatura

- ČADSKÁ, M., a kol. *K některým problémům výuky češtiny jako cizího jazyka*. Praha: ÚJOP UK, 1997.
- ČECHOVÁ, M., ZIMOVÁ, L. Multietnická komunikace, zvláště ve škole. *Naše řeč*, 2001, roč. 84, s. 57–62.
- ČECHOVÁ, M., ZIMOVÁ, L. Začleňování žáků jinojazyčného původu do výuky češtiny. *Český jazyk a literatura*, 1999–2000, roč. 40, s. 214–219.
- Čeština jako cizí jazyk IV*. Materiály ze 4. mezinárodního symposia o češtině jako o cizím jazyku. Praha: 2002.
- HÁJKOVÁ, E. Žák s cizím mateřským jazykem v české škole. In *Čeština – jazyk slovanský*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2002.
- HRDLIČKA, M. *Čeština – cizí jazyk*. Praha: ISV, 2002.
- POLDAUF, I., ŠPRUNK, K. *Čeština jazyk cizí. Mluvnice češtiny pro cizince*. Praha: 1968. *Společný evropský referenční rámec*. Olomouc: 2002.
- ŠÍŠKOVÁ, T. *Menšiny a migranti v naší republice*. Praha: Portál, 2001.
- ŠTEFÁNIK, J. *Jeden člověk, dva jazyky*. Bratislava: 2000.

HÁJKOVÁ, E. Příprava učitelů na práci s žákem s cizím mateřským jazykem v běžné ZŠ. *Pedagogická orientace* 2005, č. 2, s. 79–83. ISSN 1211-4669.

Adresa autorky: PhDr. Eva Hájková, CSc., katedra českého jazyka Pedagogické fakulty UK v Praze, M.D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1, eva.hajkova@volny.cz